

TARİHTE ÖNEMİ AZALAN YERLEŞMELERE BİR ÖRNEK: KİĞİ

Doç.Dr. Hasbi SOYLU*

ÖZET

Yerleşmeler biyolojik canlılar gibi doğar, büyür, gelişir ve sonuçta yok olurlar. Bunların yerlerine yenileri kurulur veya doğal ve beşeri faktörlerin de etkisiyle yerleri değiştirilerek yeni yerleşmelere dönüşürler.

Geçmişte yerleşme yerleri seçilirken öncelikle güvenlik endişesi nedeniyle savunulması kolay yüksek yerler özellikle tepe üstleri seçilmiştir. Bunların çok önemli olanları ise surlar içerisine alınmıştır. Zamanla sahra topraklarının icadı kalelerin savunma fonksiyonunu ortadan kaldırmıştır. Kalelerin önemlerini kaybetmesi ve güvenlik ortamının büyük ölçüde sağlanması ile bu gibi yerleşmelerin daha alçak yerlere taşınmasına veya işlevlerinin değişmesine neden olmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü içerisinde yer alan Kiğı, Cumhuriyet devri öncesinde etki bölgesi geniş olan, ulaşım, ticaret, sanayi, eğitim ve yönetim gibi çeşitli işlevleri gelişmiş, önemli bir yerleşme merkezi idi. Yerleşmenin bu işlevsel özelliği, uğradığı istila ve savaşlar nedeniyle, yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren azalmış, bu işlevsel özelliklerini kaybetmiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarında bir köy yerleşmesine dönüşmüştür.

Başlangıçta bir kale yerleşmesi olan Kiğı'nın öncelikle yeri değiştirilmiş ve sonraki yıllarda Kiğı'nın gelişebilmesi için, büyük ölçüde çaba harcanmış ise de istenilen düzeyde başarı sağlanamamıştır. Nitekim 1935'de nüfusu sadece 1041 olan Kiğı, 1980 yılında 6267'ye yükselmiş, 1990'da ise 4566'ye düşmüştür. Bugün (2000 yılı) ise 4684 nüfuslu bir kasaba yerleşmesi durumundadır.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum.

ABSTRACT

Settlements, not unlike the biological beings, are born, grow up, develop and finally disappear or die. These settlements are replaced by the new ones or they turn into new settlements by changing places due to the natural and human factors.

In the previous ages, mountainous and high fields were selected for settlements because of the facility in their defense and concerns about security. Wide and tall castle walls were built in these places, thus establishing castle settlements. The use of fire guns in the following ages brought about a development in security environment and thus the loss of importance of castle settlements. Later, such high settlements were carried to the lower fields and began to lose their importance.

Located in the Upper Fırat of the East Anatolia, Kiğı was a significant settlement in the pre-Republic period with developed functions of transportation, trade, industry, education and government. This functionality of the settlement began to dwindle as of the first half of the 20th century upon the invasions and battles against it. Thereafter, the settlement changed its place from the high field to the lower field, losing its functionality. Thus, it turned out to be a village settlement in the post-Republic period.

Even though many efforts had been made to bring back its old developed level and functionality to the settlement after its replacement, no satisfactory achievement was secured. The population of Kiğı was 1041 in 1935 and rose to 6267 in 1980. However, its population was reduced to 4566 in 1990. Today it is a town settlement with a population of around 5000.

In this study, we attempt to compare some of the functions of the town in the past with that of at the present and invoke some recommendations for development of Kiğı town.

TARİHTE ÖNEMİ AZALAN YERLEŞMELERE BİR ÖRNEK: KIĞI

An Example Of The Settlements With Reduced Significance in History: Kiğı

Giriş

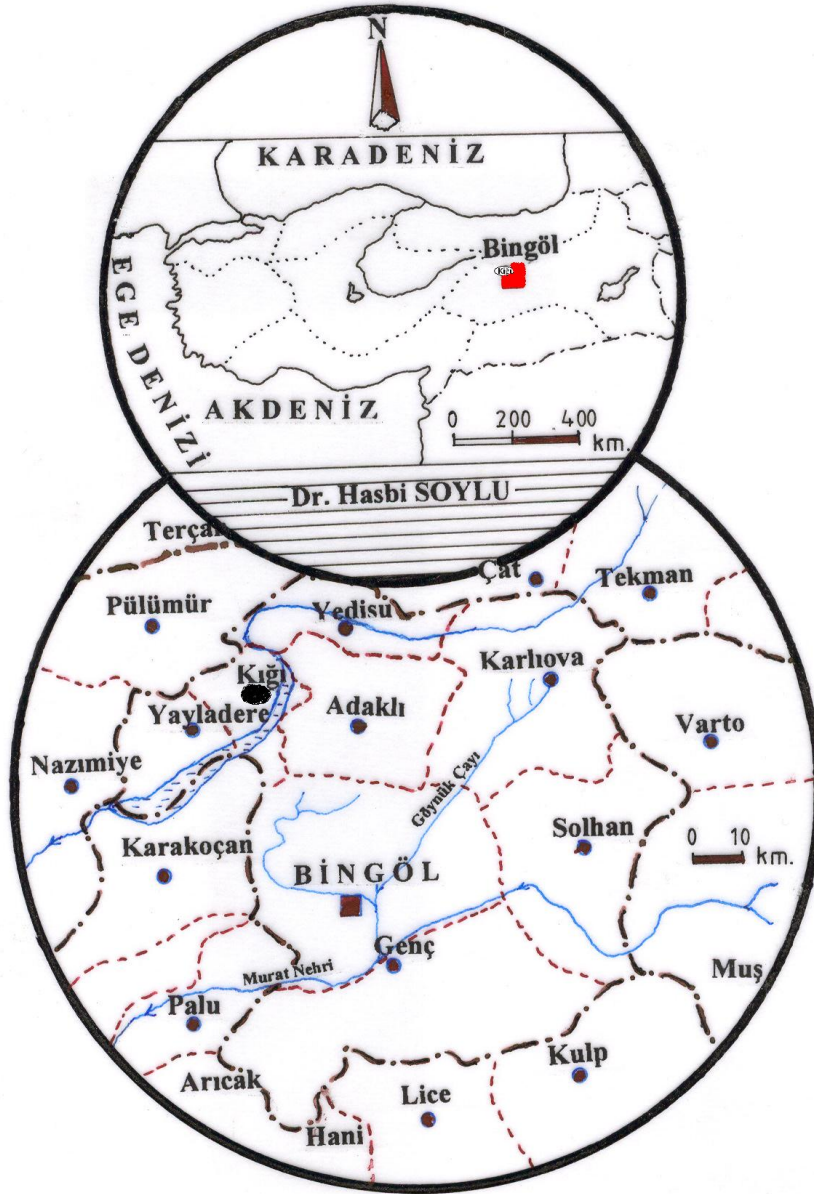
Araştırma sahası olarak seçilen Kiğı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü içerisinde yer alır. Bingöl'ün kuzeybatısında yer alan Kiğı, Seydikasım Dağı(2410m)'nin güneybatısında ve Kerek Deresi vadisi yamacında kurulmuştur. Yükseltisi yaklaşık 1500m olan Kiğı, Bingöl iline bağlı bir ilçe merkezidir. Geçmişte bir kale yerleşmesi iken, daha sonraları kalelerin öneminin azalması sonucu Kiğı Kalesi'nin batısında yer alan Kerek Deresi vadisi yamacına taşınmıştır.

İdari olarak Bingöl ilinin ilçe merkezinden birini oluşturan Kiğı, Genç, Solhan, Karlıova, Adaklı, Yayladere ve Yedisu adlı yedi ilçe merkezinden biridir. Kiğı ilçesinin güneyde Bingöl, batısında Yayladere, güneybatıda Elazığ iline bağlı Karakoçan, kuzeybatısında, Tunceli iline bağlı Pülümür, kuzeydoğusunda Yedisu, doğusunda Adaklı ilçeleri bulunmaktadır(Şekil 1). Ancak, çalışma sahamız Kiğı ilçesi olmayıp, belediye sınırları içerisinde kalan sahadır. Bu ilçe merkezi bugün 386 km²'lik bir alan içerisinde bulunan 28 köy ve 36 mezraa yerleşmesine hizmet vermektedir(D.İ.E.).

Kerek Deresi vadisi içerisinde yer alan araştırma sahasının kuzey sınırını Alacakale T.(2105m) ve bu noktadan kuzeydoğuya doğru uzanan sınır Sarıburun T.(1671m)'den geçip Peri Çayına ulaşır. Kuzeydoğu, doğu ve güneydoğu sınırını ise Peri Çayı, güney sınırını Hırcıtlar T.(1300m), güneybatı sınırını Güneyağıl ve Kadıköy köy sınırları, batı sınırını Seydikasım Dağı(2410m), kuzeybatı sınırını ise Dağındüzü mevkiindeki yükseltisi 2330m ve 2287m yükseltideki tepelerin zirveleri oluşturur. Ancak bugünkü ilçe merkezinin yayıldığı alan daha dar bir sahayı kaplamaktadır.

Geçmişte bir kale yerleşmesi olan Kiğı'nın Moğol İstilasına uğradıktan sonra yeri değiştirilmiş ve sonraki yıllarda ise Kiğı'nın gelişebilmesi için, büyük ölçüde çaba harcanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde fonksiyonel özellikleri çeşitlenen ve gelişen Kiğı, zaman içerisinde uğradığı işgaller sonucu küçülmüş ve 20. yüzyıl başlarında bir köy yerleşmesine dönüşmüştür. Nitekim 1935 yılında nüfusu sadece 1041 olan Kiğı, 1980 yılında 6267'ye yükselmiş, 1990'da ise 4566'ye düşmüştür. Bugün(2000 yılı) ise 4684 nüfuslu *bir kasaba* yerleşmesidir.

Tarihte Önemi Azalan Yerleşmelere Bir Örnek: Kiğı

Şekil 1:Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.

Kiğı Kalesi'nin önem kazanmasında etkili olan faktörlerden biri Ortaçağda ülke savunmasına dayanmakta idi. Kiğı'nın gelişmesinde etkili olan bir diğer faktör de o dönemlerde Kiğı çevresinde çıkarılan demir cevherinin ülke sanayinde özellikle savaş aletleri yapımında ve top güllesinin dökümünde kullanılması idi.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü içerisinde yer alan Kiğı, Cumhuriyet devri öncesinde etki bölgesi geniş olan, ulaşım, ticaret, sanayi, eğitim ve yönetim gibi çeşitli fonksiyonları gelişmiş, önemli bir yerleşme merkezi idi. Yerleşme bu işlevsel özelliği, maruz kaldığı istila ve savaşlar nedeniyle, yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren azalmış ve Cumhuriyetin ilk yıllarında bir köy yerleşmesine dönüşmüştür.

Araştırma sahası doğal ve beşeri kaynaklar bakımından büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen, bu potansiyel kaynakları henüz değerlendirememiştir. Bugün Kiğı'nın gelişmesini güçleştirici çok çeşitli faktörler bulunmaktadır. Kiğı'nın yeterince gelişmemesi üzerinde başta iklim, yeryüzü şekilleri, yükselti faktörü olmak üzere, ulaşım, işsizlik, eğitim, konut, sağlık sorunları ve terör olayları etkili olmuştur. Bütün bu olumsuzlukların doğal bir sonucu olarak Kiğı'dan büyük şehirlere doğru bir göç hareketi başlamış ve sonuçta Kiğı nüfusça büyüyememiştir.

Kiğı kasabası, yükseltisi 1450–1600 m.ler arasında uzanış gösteren Kerek Deresi vadisinin yamacında, 1600 m. yükseltide kurulmuştur. Kasaba, Şenker ve Henikale tepelerinin batısında Kerek Deresi vadi yamacına doğu yayılış göstermiştir(Şekil 2, Foto 2).

Sahra topraklarının icadı ile kalelerin öneminin gittikçe azalmıştır. XIII. Yüzyılın ilk yarısında (1200'lü yıllarda) Kiğı kalesine Moğollar tarafından tahrip edilmiştir. Bunun üzerine evsiz kalan kale halkı daha alçakta yer alan Kaleli mahallesini kurmuşlardır. Nitekim Kiğı Camii kitabesi buradaki yerleşmenin ilk oluşum tarihine ışık tutmaktadır. Ak-Koyunlu Pir Ali Bey'in Kiğı Camii'ni inşa ettirdiği cami kitabesinde yazılıdır. Dolayısıyla bugünkü Kiğı ilçe merkezinin (1200'lü yıllarda) XIII. yüzyılın başlarında yerleşme çekirdeğinin Kaleli mahallesinde oluşmaya başladığı ve daha sonraki dönemlerde yerleşmenin ticari faaliyetlere bağlı olarak büyüdüğü XV. Yüzyılın ilk yarısında (1400'lü yıllarda) buraların iskân edilerek yerleşilmeye başlandığı ve Kiğı Kale içi nüfusunun zamanla buraya taşındığı ve yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır(Yiğitbaş 1949: 46).

1. Yerleşme Yerinin Değişme Nedenleri

Türkiye'deki şehirlerde yer değiştirme olayları geçmişte meydana geldiği gibi (Tuncel, Akkan, Kaya) bu süreç bugünde devam etmektedir. Bu konuda ülkemiz için verilebilecek birçok örnek bulunduğu gibi bu yerleşmelerden biri de hiç şüphesiz ki, Kiğı'dır. Araştırma sahasının yer değiştirmesinde doğal ve beşeri faktörler etkili olmuştur. Kiğı'nın benzer bir süreç geçirerek yeri değiştirilmiştir. Nitekim Kiğı'nın yerinin değiştirme nedenini başta korunma endişesi, ekonomik, askeri ve ulaşımına bağlamak mümkünse de, asıl neden *korunma endişesiyle yüksekte kurulan şehirlerin sonradan eteğe inmeleri*(Tuncel 1974-1977: 120) şeklinde değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda doğal ve beşeri faktörler Kiğı'nın yer değiştirmesine neden olmuştur.

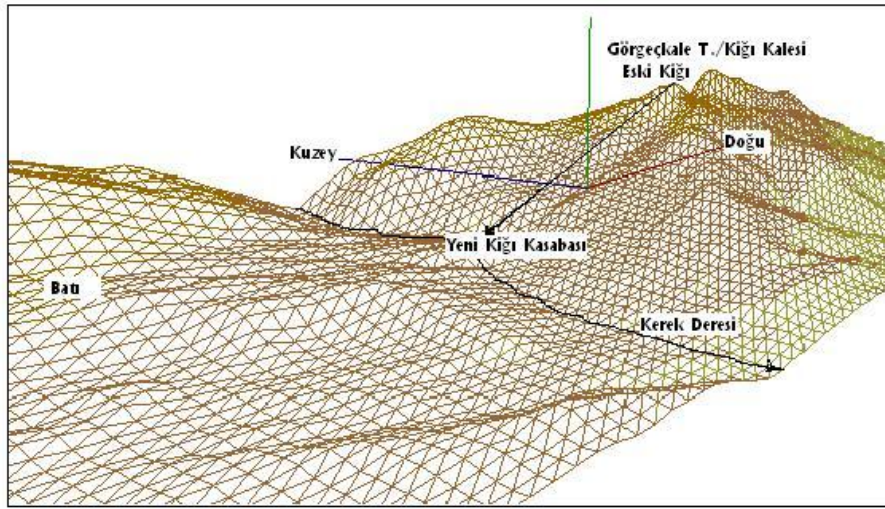
a. Topografik Faktörler

İnsanlar ister devamlı, ister geçici, ister münferit, ister toplu bir halde; ne şekilde yerleşmiş bulunursa bulunsun; içecek, yiyecek ve diğer ihtiyaçları zoruyla daima yerleştikleri ve ihtiyaçlarını karşılayan yere ve çevresine az çok bağlıdır ve inşa ettikleri mesken şekillerinde olduğu kadar, yerleşme yerinin seçiminde, yerleşmenin teşekkülünde, şeklinde ve gelişmesinde bu yere ve çevre coğrafi koşullarının etkisi altındadır(Tanoğlu 1969: 212).

Araştırma sahası ve çevresi engebeli bir arazi üzerinde kurulmuştur. Kiğı ve çevresinin jeolojik yapısı yerleşme üzerinde etkili olduğu gibi tarım faaliyetlerini de etkilemiştir. Bu arazi yapısı daha çok sedimenter kayalardan Alt Miyosen yaşlı karasal kırıntılar, Üst Kretase–Paleosen yaşlı volkanitler ve sedimenter kayalar, Eosen yaşlı kırıntılar ve karbonatlar, Kretase-Paleosen yaşlı bazalt ve andezitler ile alüvyon olmak üzere farklı birimlerden oluşmuştur. Bazaltlar gri-siyah renkli olup, inceleme alanının kuzey ve kuzeydoğusunda yer alır. Bu birimlerde ayrışma ve bozuşma oldukça etkin olup, üst seviyeleri az bir darbeye parçalanabilir. Bazaltların yer yer tüflerle arakatlı olduğu gözlenmektedir. Araştırma sahasının güney kesiminde ise Alt Miyosen yaşlı karasal kırıntılar yayılış göstermektedir(MTA 2002, 1/500000 ölçekli Jeoloji Paftasından).

Eski Kiğı'nın bulunduğu yerleşme(Kiğı Kalesi) Görgeçkale tepe çevresindeki yamaçlar ve engebeli topografya nedeniyle geniş alanlara yayılma olanağı bulamamıştır(Şekil 2). Bu tepenin doğu kesimi oldukça dik yamaçlardan oluşmuş ve Peri Çayı tarafından derin bir şekilde yarılmıştır. Araştırma sahasının dağlık bir alandan oluşması ve oldukça soğuk ve sert bir iklime sahip olması, yerleşmenin gelişmesini doğal olarak engellemiştir. Bu kesimde ekonomik faaliyet

alanlarının da yetersiz olmasının yanı sıra, ulaşım ve altyapı sorunları yerleşmenin gelişmesindeki diğer güçlükler, Kiğı'nın yer değiştirmesini bir ölçüde zorunlu hale getirmiştir. Görüldüğü üzere, araştırma sahasının doğal çevre özellikleri yerleşmenin yer değiştirmesinde zorlayıcı bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 2: Kiğı ve çevresinin blok diyagramı.

Araştırma sahası ve çevresinde iklim karasal özelliktedir. Kuzeyden sokulan nemli-serin hava kütlelerine açık olması ve yükselti faktörü nedeniyle araştırma sahasında iklim yazları sıcak, kışları soğuk geçmektedir. Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre Bingöl'de yıllık ortalama sıcaklık 12.1°C kadardır. Bu değer Mazgirt'te 11.2°C, Tercan'da 8.5 °C dir(Yazıcı 1998: 275). Temmuz ayı ortalama sıcaklığı Bingöl'de 26.6°C iken, Ocak ayı ortalama sıcaklığı – 2.2°C'ye kadar düşmektedir. Bingöl'de ölçülen en yüksek sıcaklık 41.3°C' iken, en düşük sıcaklık değeri –23.2°C ile Şubat ayıdır. Bu ekstrem sıcaklıklar yanında donlu günlerin sayısı da, inceleme alanı ile çevresi arasındaki farklılığı ortaya koymada diğer önemli parametrelerdir. Yıllık yağış tutarı Bingöl'de 873.7mm. iken bu değer Mazgirt'te 687.4mm, Tercan'da 429.4mm kadardır. Kar yağışlı gün sayısı ise Bingöl'de 24.5 gün, donlu gün sayısı, 94.1 gün kadardır.

İnceleme alanı ve çevresinin yüksekte yer alması yanında, yerleşmeyi çevreleyen alanın yüksek dağlık sahadan oluşması, buna bağlı olarak da kar yağışlarının yerde kalma süresinin fazla olmasına neden olmuştur. Bu durum ekilen ürünlerin çeşitlenmesini azaltmış, yetiştirme devrelerini etkilemiştir. Özellikle de

yöredeki kırsal yerleşmelerin temel ekonomik faaliyetinin ekip-biçmeden ziyade hayvan yetiştiriciliği üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

b. Güvenlik Faktörü

Düşünen ve toplumsal yapı içerisinde yaşama eğiliminde bir canlı olarak insan, önce barınacağı konuta sahip olma gereğini duymuş, sonra bu konutları bir araya getirerek küçüklü büyüklü yerleşme yerleri tesis etmiştir. İnsan hayatını devam ettirebilmek için, kendini güvende duyduğu, içeceği-kullanacağı suyu, gerekli gıdayı kolaylıkla temin edebileceği yerlere yerleşmek istemiştir. Bugünkü teknik olanakların bulunmadığı veya yaygın olmadığı zamanlarda bu etkileri üzerinde daha çok duymuştur. Bu nedenle yerleşme için genellikle yeterli su sağlanan kaynakların çevreleri, akarsu boyları, tarla ve otlaklara yakın, iklimin olumsuz etkilerinden bir dereceye kadar korunabilecek kuytu yerler; güvenliğin sarsıldığı devrelerde veya saldırılara sık uğraması olağan sınırlarda savunulması kolay yükseltilebilir seçilmiş veya yerleşme yerleri kale duvarlarıyla tahkim edilmiştir. Bugün güvenlik geniş ölçüde sağlandığından veya aksine yerleşme yerlerinin tahkimi modern silahlar için bir savunma tedbiri olmaktan çıktığından güvenlik faktörünün yerleşme üzerindeki etkisi zamanla azalmış, hatta tamamen ortadan kalkmıştır. Nitekim ülkemizde bu yüzden terkedilmiş birçok kale şehri bulunmaktadır. Bu kaleler arasında Van, Afyon, Harput, Kemah, Doğubayazıt, Kiğı gibi kaleler en güzel örneklerden sadece birkaçıdır(Akkan 1971: 38). Önceleri daha iyi korunabilme endişesiyle yüksekteki tepelerde kurulan Kale şehirleri, zamanla bu endişesinin ortadan kaybolmasıyla birlikte, kurulduğu tepenin yamaç ve eteğine inmiştir(Tuncel 1974-1977: 120).

Güvenlik endişesi ortadan kalkınca, özellikle küçük sayılabilecek yerleşmelerin seçimi üzerinde fiziki coğrafya koşullarının ve ekonomik faktörlerin etkileri daha belirgin hale gelmiştir. Bu nedenle su kaynakları ve akarsu boyları, yerleşmeye uygun genişçe düzlükler, soğuk kuzey rüzgârlarının duldasında kalan, su baskınlarının etkisinden nispeten uzak yerler, tarla, otlak ve yaylalara kolaylıkla erişilen, ana yollara oldukça yakın, büyük merkezlere ve pazaryerlerine pek güç olmayan kesimler, yerleşme için en uygun alanlar durumuna gelmiştir(Akkan 1971: 38-39).

Sümerlerin çivi yazısını bulmalarından ve kullanmaya başlamasından sonra bu yazı zamanla diğer kavimlerce de öğrenilmiş ve Elamlılar ile Akadlar (M.Ö.2750) tarafından da kullanılan bu yazıyı Hurriler de kullanmaya başlamış ve böylece Doğu Anadolu'da tarih çağlarını açmıştır(Kırzioğlu 1953: 29). Asur kralı

I.Tukilti-Ninarta'nın Mitanni Devletini ortadan kaldırması ile Dicle boylarındaki Hurriler Sami boyundan gelen Asurlularla yaşamış ve Samileşmişlerdir. Van Gölü çevresiyle Aras, Karasu ve Bingöl'ün bulunduğu Murat Nehri civarındaki Hurri boyları ile küçük beylikler halinde yaşamaya devam etmiştir(Günaltay 1946: 268).

Türklerin bir boyu olan Urartular (Gotolar, Lohurdolar) Subartular'la hemen hemen aynı çağlarda Orta Asya'dan gelerek Van Gölü ve Rumiye Gölü bölgesinde yerleşmişler(Koçak 1976: 25). Nitekim Kiğı ve çevresi dolaylarında köylülerin bulunduğu eski seramikler, süs eşyaları silahlar ve silahların yapılış tarzları, şekilleri ve gelişmeleri Boğazköy'de çıkarılan aynı cins eşyalara çok benzediğinden, bu benzeş Doğu Anadolu tarihinin Hitit tarihi ile beraber geliştiğini göstermektedir(Günaltay 1987: 47-48). Daha sonraları araştırma sahası ve çevresi Sasaniler, Karakoyunlular(Mamik Konak Kabilesi), Bizanslılar, Araplar (İslam Devri), Selçuklular, Kara ve Ak Koyunlular ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalmıştır(Konukçu 1987: 23).

Araştırma sahası ve çevresinin bulunduğu bölgenin İlkçağlarda Hurriler, Urartuların sınırları içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Kiğı yöresi daha sonra Perslerin, Makedonyalıların, Selevkosların eline geçmiştir. M.Ö 133'de Roma hegemonyasına geçen Kiğı ve çevresi Roma ve Sasaniler arasında el değiştirmiş. M.Ö. 395'de Bizans idaresine geçen Doğu Anadolu Bölgesi, Müslüman Arapların İran'daki Sasani Devletine son verinceye kadar Bizans ve Persler arasında el değiştirmiştir(Akbulut 1995: 58, Konukçu 1987: 23).

Bu önemli stratejik konumu nedeniyle de Kiğı tarihin en eski devirlerinde yaşamış devletlerin hâkimiyetleri altına girmiştir. Bugün ancak bu tarihi olayların çok az bir kısmı belgelendirilebilmiştir. Bunlardan bazıları Asur, Hitit, Med, Pers, Helenler, Roma ve Bizans devletlerinden kalan yapılar veya kitabeler, araştırmacılar tarafından bahsedilmiştir. Bingöl bölgesinin ilmi tanımı 1898'de H.F.B Lynch ve F. Oswald tarafından yapılmıştır(Lynch 1898: 390-393).

Bingöl'e Türklerin ilk gelişleri oldukça eskidir. Nitekim Süryâni ve bazı Latin kaynakları Sasani ordusunda Xion/Hunların bulunduğunu, bazen de Kafkaslardan inen akıncıların Rûha ve Amida(Diyarbakır)'ya kadar sokulduklarını yazarlar(Konukçu 1987: 8-14). Sasaniler ile Romalılar arasında meydana gelen savaşlarda, Bingöl, Erzurum, Erzincan ve Diyarbakır dolayları, iki taraf ordularının sık sık geçit yeri ve bazen de savaş alanı olmuştur(Akbulut 1995; 49). Bizans imparatorluğu Konstantin'den sonra büyük gelişmeler göstermiş ve Hereklis (610-717) devrine kadar sınırlarını da Doğu Anadolu'ya kadar uzatmış ve Afrika içlerine

kadar girmiştir. Bingöl civarlarındaki Bizans hâkimiyetinin birinci devresi VII. Asrın ortalarına kadar uzamıştır(Akbulut 1995: 58).

Halife Hz. Osman zamanında(651 yılında) Halit Bin Velit kumandasındaki İslam orduları Doğu Anadolu'nun hemen hemen tamamını fethedince Kiğı Kalesi de onların hâkimiyetine girdi. Ancak bu hâkimiyet kalıcı olmadı ve sık sık Araplar ve Bizanslılar arasında el değıştirdi(Kemali: 337–338).

Doğu Anadolu'da olduğu gibi Kiğı ve çevresi de, Selçuklu Türklerinin Aras boylarına inmesi, Tuğrul ve Çağrı beylerin akınları ile görülmeye başlandı. İşte bu sırada Kiğı, Müslüman Türklerden haberdar olmuştur. Alp Arslan'ın Anadolu seferleri sırasında ise yakından temasa geçmiştir. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Theodosiopolis'e hareket etmiş, Van Gölü'nün kuzeyine inerken, Bingöl Dağları'nın doğusundan geçmiştir. Bilindiği üzere 1071 Malazgirt Meydan Savaşı ile Türkler büyük zafer kazanmış ve kısa bir süre sonra da Anadolu harekâtı sırasında Kiğı ve çevresini ele geçirmişlerdir. Daha sonra, Bizans'ın yerini Selçuklular almış ve böylece Anadolu'da yeni bir tarihî devir başlamıştır(Konukçu 1987: 15). Malazgirt Meydan Savaşı (1071) sonrası büyük göçler neticesinde Oğuz Türkmen, Kanglı, Kıpçak, Yörük gibi Türk boy, oymak ve aşiretleri uzun yıllar Doğu Anadolu'da kâh yerleşik kâh konar-göçer hayat sürmüşlerdir. Bingöl ve ilçelerinden bazılarında dolaşan Beritanlılar'da tespit edilen tarihî özellikler Türklükle yakinen ilgilidir(Akbulut 1995: 53).

Kiğı ve çevresinde derin izler bırakan Türkmen kolları arasında Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlular gelmektedir. Kara-Koyunlular (1380–1468), İlhanlılar zamanında Doğu Anadolu'yu tamamen Türkleştiren kabilelere dayanmaktadır. Onların dayandığı Baranlular, Kiğı ve çevresinde yaşamıştır. Kara-Koyunlu ülkesini, bu arada bölgeyi tehdit eden fırtınalardan biri de hiç şüphesiz ki, Timur(Temür) tehlikesi idi. Timur Erzurum'un doğusundaki Avnik Kalesini aldıktan sonra Muş tarafına hareket etmiş ve Bingöl çevresindeki hemen her yeri Barlas-ı Türkîlerin egemenliği altına almıştır(Konukçu 1987: 17).

Kiğı yöresi Selçuklu döneminde Doğu Anadolu'da kurulan beyliklerden biri olan Artuklular'ın sınırları içerisinde bulunuyordu. Yöre XII. yüzyıl sonlarından XIII. yüzyıl başlarına kadar Eyyubîler'in hâkimiyeti altında kaldı. XIV. yüzyılın sonlarına doğru ise, Timur Doğu Anadolu seferinde Erzurum'u işgal ettikten sonra Kiğı'ya gelerek ordugâhını burada kurmuş, Muş ve Ahlat'a doğru yaptığı ileri harekâtında burayı bir üs olarak kullanmıştır. Daha sonraları (XV. yüzyılın ortalarında) Karayülük Osman Bey zamanında Ak-Koyunlu hâkimiyetine giren yöre

bu yüzyıl boyunca Ak-Koyunlu Kara-Koyunlu mücadelesine sahne olmuş ve bu iki beylik arasında sık sık el değiştirmiştir(Tuncel 1992: 183, Konukçu 1987: 16-17, Akbulut 1995: 54-58).

Çaldıran Savaşı sonrasında Kiğı 16 Eylül 1514'de Osmanlı sınırları içerisine alınmıştır. Bayburt'un fethi için Bıyıklı Mehmet Paşa 30/31 Temmuz günü Mama Hatun'a geldiği zaman vazifelendirilmişti. Burayı fethettiği zaman (27 Şaban Salı) sert bir tutum göstermesi, Kiğı ve çevresindeki bazı merkezlerin koruyucularının korkmalarına yol açmış ve buraların alınması kolay olmuştur. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı dönüşünde (16 Eylül 1514) Bayburt ve Kiğı'nın fethedildiği haberini almıştır(Şahin 1987: 21).

Tarih boyunca farklı birçok kültür ve medeniyet topluluklarının içerisinde kalan Kiğı, yönetim bakımından da farklı bölgelere dâhil edilmiştir. Kiğı, Osmanlı idaresine geçtikten sonra 1663'de Diyarbakır'a bağlı bir sancak beyliği iken, 19. yüzyıl sonlarında Erzurum'a bağlı bir kaza merkezi haline getirildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında(1916) bir süre Rus işgalinde kalan Kiğı 20 Kasım 1916'da Rus işgalinden kurtarıldı. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan Kiğı'da 1925'de belediye örgütü kuruldu ve 1936 yılına kadar Erzincan iline bağlı kaldı. Bingöl'ün il merkezine dönüştürülmesiyle birlikte ise Bingöl iline bağlı bir ilçe merkezi durumuna getirildi(Foto 1).

Foto 1: Kiğı Kalesinden bir görünüş.

Tarihte Önemi Azalan Yerleşmelere Bir Örnek: Kiğı

Kiğı Kasabasının yerleşme çekirdeğini oluşturan Eskişehir Mahallesi, Peri Çayının bir kolu olan Kerek Deresinin, vadi yamacında kurulmuştur. Kerek Deresinin vadisi içerisinde yerleşme çekirdeğini oluşturan Kiğı, günümüzde Eskişehir mahallesi sınırları içerisinde kalmaktadır(Foto 2). Burası Kiğı Kasabası'nın ilk yerleşim alanıdır. Burasının yerleşim alanı olarak seçilmesinin asıl nedeni, bu sahadaki topraklarının fazla ve veriminin nispeten yüksek olması yanında su temini kolaylığıdır.

Kiğı Kasabasının yatay gelişimi, ilk olarak kurumuş olduğu Kerek Deresi vadisinin uzanışına paralel olarak kuzey-güneye doğrultusunda yol ve akarsu boyunca olmuştur. Yerleşim sahası bu vadi doğrultusuna uygun olarak 1930'lu yıllara kadar yavaş ta olsa gelişmiş, konutlar vadi dışına pek taşmamıştır. Ancak bu gelişme doğrultusunda 1930'lu yıllarda merkezden güneye ve kuzeye doğru ilerlemiştir. Bu dönemdeki Kiğı'nın yatay gelişim doğrultusu kabaca kuzey-güney yönünde gerçekleşmiştir.

Foto 2: Kiğı'nın ilk kurulduğu Kaleli/Yenişehir mahallesinden bir görünüm.

c. Ekonomik Faktörler

Yerleşmelerin yer değiştirmesinde diğer bir etkende ekonomik nedenlerdir(Tuncel 1974–1977: 121). Kiğı'nın eski yerini terk etmesinde güvenlik endişesinin ortadan kalkmasının yanı sıra, bir diğer neden de hiç şüphesiz ki ekonomiktir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kiğı Sancağında halkın temel

geçimini hayvancılık faaliyetleri ve ticaret oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra buğday, arpa, çavdar, nohut, bakla, mercimek, kavun, karpuz vs. ürünlerin yetiştirildiği anlaşılmaktadır (Şamseddin Sami 1888: 3939). O dönemlerde yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetleri bugün de Kiğı ve çevresinde yapılmaktadır.

Kiğı ilçesi, eskiden Diyarbakır-Erzurum, Elazığ-Erzurum kervan yolları üzerinde bulunduğundan başlıca ihtiyaç malaları olan çiriş ve kitre(zamk) ile yağ, yün, kıl gibi maddeleri ve işletilmekte olan demir madeninden çıkarılan cevherleri katır kervanları ile Erzurum ve Elazığ'a götürmekte idi. Bu kervan sahipleri yöre halkının ihtiyacı olan malları da (giyecek, gaz, şeker, sabun gibi) taşırdı. Halk da malını kapısı önüne gelen bu satıcılara satar, alacağını da mübadele yolu ile temin ederdi. Bu şekilde çalışan kervanların büyük bir kısmı Kiğılılara ait olup, kasaba merkezinde ve hemen her köyde bu işle uğraşanlar bulunurdu. Öyle ki 40-50 katırlık kervanlara sahip kişiler bile bulunmakta idi(Yiğitbaş 1949: 307).

Araştırma sahası ve çevresinde bugün itibariyle ekip-biçmeden ziyade hayvancılık faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır. Ayrıca yörede ekip-dikme şeklindeki tarım faaliyetleri de yapılmaktadır. Bunun asıl nedeni yörenin yükselti faktörü olmakla birlikte genelde engebeli bir arazi yapısına sahip bulunmasıdır. Kiğı ve çevresi eğim ve yükselti değerlerinin fazla olması ve tarım alanlarının azlığı gibi nedeler yanında olumsuz iklim koşulları da tarımsal faaliyetlerini kısıtlayan nedenler arasındadır. Özellikle kış süresinin uzun olması yanında, sıcaklık değerleri arasındaki farkın fazla olması ve don olayları gibi nedenler tarım ürün çeşitliğini ve verimliliğini azaltan en önemli nedenlerdir.

d. Ulaşım Faktörü

Hatırlanacağı üzere geçmişte bugünkü karayolları patika yollar veya kervan yollarından oluşuyordu. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kiğı-Erzurum stabilize karayolu 1300'li yıllarda inşa edilmiştir. Bu yol güzergâhı Kelhaç deresi vadisinden başlayarak Peri Çayı boyunca önce güney-kuzey daha sonra ise batı-doğu doğrultusunda devam etmekte ve Çat kasabası üzerinden Erzurum'a ulaşmaktaydı. Bugünkü Peri Çayı boyunca uzanan yolun ulaşımına açılabilmesi için çok sayıda kesme taş ve kemer köprü inşa edilmiştir. 1926'da Kiğı'nın Erzincan'a bağlanması ile bu kez Kiğı-Erzincan yol yapım çalışmaları başlamış (Sansa boğazına doğru), ancak 1936'da Kiğı'nın Bingöl iline bağlanması ile bu yol yapım çalışması da sona ermiştir.

Kiğı önceki asırlarda ana yollara göre sapa bir yerde bulunduğu gibi bugünde anayol güzergâhlarına göre oldukça uzak bir konumdadır. Bu durumun

doğal bir sonucu olarak yerleşmenin gelişmesi ve dışa açılması ve farklı ortamlardan etkilenecek değişmesi ve büyümesi düşük düzeyde olmuştur. İdari açıdan bağlı bulunduğu Bingöl iline 73 km mesafede yer alması yanında ulaşım ağının henüz yetersiz olması, yerleşmenin gelişmesi üzerindeki en önemli olumsuzluğu oluşturmaktadır. Bu nedenle yol standartlarının yükseltilmesi ve modern hale getirilmesi gerekmektedir.

Kiğı önceki asırlarda olduğu gibi bugünde çevresindeki yerleşmelere göre merkezi bir konumda yer almaktadır. Bu fonksiyonel özelliğini Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürdürdüğü gibi bugünde bu işlevsel özelliğini devam ettirmektedir. Ancak zaman içerisinde kendine bağlı birçok yerleşmenin yeni idari merkezler oluşturularak Kiğı'dan koparılması ve bu yerleşmeler ile Kiğı arasındaki ulaşım ağının kesilmesi, Kiğı'nın işlevsel özelliğini kaybetmesine ve Kiğı'nın küçülmesine neden olmuştur.

2. Yer Değiştirmenin Sonuçları

a. Eski Kiğı'da İşlevsel Değişiklikler

Tarım daha aşağı kesimlerdeki düz alanlarda yapılmaktaydı. Kiğı ve çevresindeki arazinin yüksekte yer alması ve engebeli bir arazi yapısına sahip olması ve buna olumsuz iklim koşulları da ilave dilince, yöre halkının ekonomik faaliyeti olan tarım ve hayvancılık büyük oranda olumsuz yönde etkilenmiştir. Kiğı'nın bir sancak merkezi olduğu dönemlerde buranın canlı bir kale yerleşmesi olduğu, sonraki dönemlerde ise yerinin değiştirilmesi sonucu bu özelliğini kaybettiği ve tekrar Osmanlı Devleti zamanında geliştiği görülmektedir.

Kiğı'da bugün Eskişehir Mahallesi olarak bilinen kesimde günümüze intikal eden tarihi Kiğı Camii, medrese, han ve hamamın bu kesimde bulunması buranın Osmanlı İmparatorlu döneminde yerleşmeye açıldığını ve canlı bir yerleşme olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde uğradığı savaş ve işgaller sonucu nüfusu hızla azalmış ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Kiğı'nın bir köy yerleşmesine dönüştüğü nüfus sayım sonuçlarından anlaşılmaktadır. Öyle ki 1845'de askeri amaçlı yapılan nüfus sayımında Kiğı'nın sadece erkek nüfus 5220 olduğu(Küçük, 1977: 210), bu nüfusun giderek azaldığı ve 1935 yılı Genel Nüfus Sayımında toplam nüfusunun 1041'e düştüğü görülmektedir.

Tarih boyunca farklı birçok kültür ve medeniyet topluluklarının içerisinde kalan Kiğı, yönetim bakımından da farklı bölgelere dâhil edilmiştir. Kiğı, özellikle

Osmanlı idaresine geçtikten sonra 1663'de Diyarbakır'a bağlı bir sancak beyliği iken, 19. yüzyıl sonlarında Erzurum'a bağlı bir kaza merkezi oldu(Aydın, 1998: 233). Birinci Dünya Savaşı sırasında(1916) bir süre Rus işgalinde kalan Kiğı 20 Kasım 1916'da Rus işgalinden kurtarıldı. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan Kiğı'da belediye örgütü 1925'da kuruldu ve 1936 yılına kadar Erzincan iline bağlı kaldı. Bingöl'ün il merkezine dönüştürülmesiyle birlikte Bingöl iline bağlı bir ilçe merkezi durumuna getirildi(Foto 1).

Kiğı kazası 1839'da Erzurum Vilayetine bağlandığı zaman 17 nahiyeye merkezi ve 250 köy yerleşmesinden ibaret olup, 1926 yılına kadar bu vilayete bağlı kaldı. O dönemlerde işlevsel özellikleri fazla olan gelişmiş bir yerleşme idi. Ne yazık ki bu işlevsel özelliğini zaman içerisinde kaybetmiştir. Nitekim 1879'da 18 köy yerleşmesi Varto'ya, 1898'de 18 köy yerleşmesi Tercan'a, 1926 yılında 21 köy yerleşmesi Çapakçur/Bingöl'e, 1932'de 7 köy Solhan'a, 1934'de 28 köy yerleşmesi Karlıova ilçesine, 1936'da ise 33 köy yerleşmesini de Karakoçan ilçesine bağlanması ile Kiğı'ya bağlı köy sayısı 125'e düşmüştür. Sonraki yıllarda ise bu süreç yine Kiğı'nın küçültülmesi yönünde devam etmiştir(Yiğitbaş, 1949: 122-146). Nitekim 1987'de 35 köy Adaklı ilçesine, 20 köy de Yayladere ilçesine, 1989'da 14 köy yerleşmesi de Yedisu ilçesine bağlanmış ve sonuçta bugün Kiğı ilçesine bağlı sadece 28 köy yerleşmesi kalmıştır. Bu köy yerleşmelerinden 11'i de nüfustan yoksun durumdadır. Bunun asıl nedeni yöredeki terörizmdir. Köy halkı can güvenliği endişesiyle ya ilçe merkezlerine veya büyük şehirlere doğru göç etmek zorunda kalmış ve sonuçta köyler boşalmıştır.

Kiğı'nın kaza merkezi haline getirildiği ve kendine bağlı köy yerleşme sayısını fazla olduğu dönemlerde buraya ticaret ve diğer resmi işlemlerini yaptırmak için gelenler kasabanın ticaretinin canlanmasına ve ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Farklı dönemlerde Kiğı'ya bağlı köy sayısının sürekli olarak Kiğı aleyhine azalış göstermesi Kiğı'nın zaman içerisinde sönükleşmesine ve içine kapanık bir kasaba durumuna gelmesine neden olmuştur.

b. Yeni Kiğı'nın Kuruluş ve Gelişimi

Eski Kiğı'nın daha batıdaki Kerek Deresi vadisi içerisine taşınmasından sonra Kiğı'nın Kale yerleşmesi olduğu zamanki ihtişamlı dönemi kapanmıştır. Yeni yerine taşındıktan sonra zaman içerisinde nüfus miktarının artmış ve işlevleri çeşitlenmiş olmasına rağmen, bu durumu da koruyamamış ve sürekli dışarıya göç vermiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak da yerleşme küçülmüş ve Cumhuriyetin ilk

yıllarında 1041 nüfuslu bir köy yerleşmesi haline gelmiştir. Kiğı'nın 1935–2000 yılları arasındaki sayım dönemlerindeki nüfus tablosu incelendiğinde Kiğı ilçe merkezi nüfusunda inişli çıkışlı bir seyir olduğu dikkati çeker.

Kiğı'da yaşayan nüfus miktarı konusunda, daha öncede ifade edildiği üzere, bazı eski kaynaklarda sayısal verilere rastlanmaktadır. Ancak, bu verilerin çoğu kırsal kesimde yaşayan nüfusun da dâhil olduğu tahmini değerleri yansıtmaktadır. Eski Kiğı'nın, daha batıdaki Kerek Deresi vadisi içerisine taşınmasından sonra Kiğı Kalesinin ihtişamlı dönemi kapanmıştır. Yeni Kiğı ise taşındığı yerde yavaş da olsa bir gelişme göstermiş ve nüfuslanmıştır. Tanzimat Fermanının ilanından sonra, askeri amaçlı yapılan nüfus sayımında(1845 yılı) Kiğı'daki toplam erkek nüfusunun 5220 olduğu bilinmektedir(Küçük 1977: 210). Bu dönemde yaklaşık 5000 de kadın nüfusun olduğu kabul edilirse Kiğı nüfusunun 10 bini aştığı ve gelişmiş olduğu görülür. Cuinet ise 1892'deki Kiğı Kazasının toplam nüfusunu 41225 olarak belirtmektedir(Cuinet 1892: 136).

Sahanın nüfusu ve nüfus artışı konusundaki en sağlıklı veriler hiç şüphesiz ki, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan periyodik genel nüfus sayımları sonucunda elde edilmiştir. Araştırma sahasının nüfusu, 1935–2000 yılları arasındaki 65 yıllık dönemde yaklaşık dört kat artmış ve 1041'den 4684'e yükselmiştir.

Kiğı ilçe merkezinin toplam nüfus 1935–2000 yılları arasındaki 65 yıllık dönemde (yıllık artış oranı % 5,38) %349,9 oranında artmıştır. Ancak aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, araştırma sahasında nüfus artışı genelde çıkışlı-inişli bir seyir izlemiştir(Tablo 1). Araştırma sahasında doğal nüfus artışı görülmekle birlikte başta geçim sıkıntısı ve işsizlik gibi nedenlerle göçmektedirler.

Kiğı kasabasının dönemler arasında nüfus artış ve azalış oranları incelendiğinde oldukça ilginç bir durum ortaya çıkar. Bunun en ilginç olanı son yıllarda nüfusun artış hızı önceki dönemlere göre oldukça yavaşlamış ve hatta düşüşe geçmiş olmasıdır. Araştırma sahasında en yüksek artış oranları 1965–1970 döneminde(%25,36) görülürken, en düşük değerlere de 1980–1985 devresinde gerçekleşmiştir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra yörede görülen terör olaylarına bağlı olarak, Kiğı Kasabası büyük şehirler başta olmak üzere dışarıya göçlerle sürekli nüfus kaybetmiş ve nüfus artış hızı %-6,94'lere düşmüştür.

Araştırma sahasını oluşturan Kiğı'nın ilk yerleşim alanı eski ve yeni kayıtlarda "Kiğı" olarak geçmekte ve "dağlar memleketi" anlamına gelmektedir. Orak'ın Türkiye Kılavuzu adlı kitabında ifade ettiğine göre, Tarihçi Herodot eserinde Anadolu'yu birtakım parçalara bölerek her birine ayrı ayrı adlar verir.

Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş ve Bingöl illerini içine alan bölgeye de **Komogen** der. Komogen bu bölgeyi seçen Komuk Türklerinin konakladığı yerler demektir. Buralarda M.Ö. 2000 yıllarında Komuk Türklerinin hüküm sürdükleri görülmektedir. Komuklularla Sümer, Akad, Elam ve Asurlular arasında yıllarca süren savaşlardan sonra M.Ö. 1360 yılında buraların Komukluların elinden çıktığı ve Asurluların işgaline uğradığı görülmektedir(Orak 1946: 591).

Tablo 1: Kiğı İlçe Merkezinin Sayım Yıllarına Göre Nüfusu (1935–2000).

Sayım Yılı	Erkek	Kadın	İlçe Merkezi Nüfusu	Artışı Hızı (%)
1935	-	-	1041	-
1940	531	456	987	-1,03
1945	535	537	1072	1,72
1950	-	-	1135	1,17
1955	626	583	1209	1,30
1960	792	638	1430	3,65
1965	1335	907	2241	11,34
1970	3295	1788	5083	25,36
1975	3780	1818	5598	1,26
1980	-	-	6267	2,39
1985	2253	1838	4091	-6,94
1990	2432	2112	4544	2,21
1997	-	-	5051	1,59
2000	3190	1494	4684	-2,42

Kaynak: D.İ.E. Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kiğı'nın ilk tarihi hakkında bilgiler az sayıda olduğundan yerleşmenin ilk kuruluş yerini belirlemek ve tarihi gelişimini ortaya koymak oldukça zordur. Kiğı'nın yerleşme tarihi Erzincan, Erzurum, Diyarbakır'daki tarihi gelişmelere paralel olarak benzer tarihi olaylara sahne olmuştur. Dolayısı ile araştırma sahası olan Kiğı, bu yerleşmeler ile benzer tarihi olaylara sahiptir.

Nüfus artışının ortaya çıkardığı konut ihtiyacı, yerleşim alanındaki yatay gelişmeyi de hızlandırmıştır. Nüfusun ekonomik gelişimi ve inşaat sektöründeki değişime bağlı olarak, 1970–1975 yılları arasında ve özellikle de 1980'li yıllarda daha hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Yatay yönlü büyüme, yerleşim alanının her tarafında görülmekteyse de esas gelişme, güneydeki eski birikinti yelpazesi üzerinde yani Kerek Deresi güneyinde belirginleşmiştir. Bu gelişmesinin asıl nedeni su temin kolaylığı ve Kerek Deresi vadisinin taşkınlarından etkilenmemesi ve bu kesimlerin

zemin yapısının dere yatağına oranla daha iyi koşullara sahip olması ve düz bir alandan oluşmasıdır.

Foto 3: Kiğı Kasabasından bir görünüş.

Ayrıca, 1952 yılında yapılan ilk ve 1979'da yapılan ikinci ve 1995 yılında yapılan üçüncü imar plânı da şehrin yatay gelişiminde önemli rol oynamıştır. Kiğı Kasabasının yeni kurulmuş bir ilçe merkezi olması nedeniyle, ilçe merkezinde düzgün imar adalarının belirlediği mekânsal düzen hâkimdir. Ancak Kiğı içerisinde belediye hizmetlerinin yetersiz olması, bazı semtlerde yer yer karmaşık bir yapının oluşmasına yol açmıştır. Kerek Deresi vadisinin imar düzenini etkilediği kesimlerdeki dar ve düzgün olmayan bazı yollara karşın, imarlı diğer tüm kesimde nispi olarak daha düzgün ve geniş yollar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kiğı, yerleşim alanı olarak bir yandan yatay yönde gelişirken, diğer yandan dikey yönde büyüyerek yükseklik kazanmış ve şehirleşme sürecinde önemli bir mesafe kaydetmiştir. Nitekim 1960'lı yıllara kadar olan dönemde konutlar, daha çok yakın çevrenin etkisiyle çoğunlukla taş ve topraktan inşa edildikleri için, teknik olarak yükselme imkânı bulamamıştır. Sosyal, ekonomik ve kültürel yapının da etkisiyle, yerleşim alanı uzun süre yatay yönde gelişmiştir. Ancak son 15–20 yıl içinde ekonomik gelişmelere bağlı olarak nüfusta meydana gelen sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişimler ve özellikle arsa fiyatlarında meydana gelen aşırı yükselişler, Kiğı'nın dikey gelişmesine yol açmıştır. Ayrıca, son yıllarda modern

yapı malzemelerinin çokça kullanılmasıyla çok katlı konutlarda hızlı bir artış görülmüştür. Ancak yörenin birinci derecede deprem bölgesi içerisinde yer alması, yerleşmenin dikey yöndeki büyümesini engelleyen en önemli faktör olmuştur.

Yerleşim alanındaki dikey büyüme, daha çok iş ve ticaret merkezlerinin yoğunluk kazandığı kesimler başta olmak üzere, Yenişehir, Yeşilyurt mahallesiine bağlı cadde ve sokaklara paralel bir gelişme olmuştur. Bu kesimlerde resmi kurumlar, ticaret işyerleri bulunmaktadır. Cumhuriyet, Elazığ Caddesi boyunca bazı resmi kurum ve kuruluşlar küçük sanayi sitesi (yolun güney kesimi) resmi binalar, sağlık ve eğitim kurumları yer almaktadır. Ticarî işyerleri ise daha çok, karayolundan doğuya doğru ayrılan Cumhuriyet Caddesi'nin kuzey ve güney kesimleri boyunca yoğunlaşmıştır. Küçük sanayi iş yerleri de hem ticarî birimler arasında yer almakta; hem de ağırlıklı olarak karayolu güzergâhı boyunca sıralanmaktadır.

Kasabanın iş ve ticaret merkezinde çok katlı konutların arasında tek katlı konutların yer alması, kenar yerleşim sahalarında ise tek ve iki katlı konutların arasında üç ve dört katlı konutların bulunması plansız bir yerleşmenin olduğunu göstermektedir. Kasaba nüfusu arttıkça şehirleşme nitelikleri kazanacağı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kiğı geçmişte önemli bir yerleşme merkezi olduğu halde zaman içerisinde önemi azalmıştır. Bu çalışma ile Kiğı'nın başta nüfus, yerleşme, tarım, ticaret, eğitim faaliyetleri olmak üzere geçmişteki ve günümüzdeki durumu karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, Kiğı'nın öneminin azalmasında etkili olan nedenler belirlenerek çözüm önerileri sunulmuştur.

Araştırma konusu olarak Kiğı ilçe merkezinin seçilmesi bazı nedenlere dayanmaktadır. Bunların başında Kiğı ve çevresinin bugüne kadar herhangi bir coğrafi araştırmaya konu olmaması, ayrıca Kiğı'nın önemli bir hayvancılık ve tarım potansiyeline sahip olmasına rağmen kalkınmanın henüz gerçekleşmemiş olması gelmektedir.

Kiğı'nın sönükleşmesinde veya beklenen düzeyde gelişmemesinde birçok sosyal ve ekonomik faktörlerin rol oynadığı görülmektedir. Bunların başında göç ve işsizlik olmak üzere pek çok demografik sorunla karşılaşılması, yörenin araştırma sahası olarak seçilmesinde etkili olmuştur.

Göç hareketinin, yerleşmenin tarım, ticaret ve sanayi fonksiyonlarının yeterince gelişmemesi sonucu ortaya çıktığı, ayrıca eğitim ve asayiş bozukluğu gibi nedenlere bağlı olarak da arttığı görülmektedir. Bu durumun önlenmesi için gerekli önlemlerin bir an önce alınması gereklidir.

Kiğı'nın nüfus artış oranı ülke ortalamasına paralel bir artış seyri gösterirken, özellikle son yıllarda nüfusta belirgin bir azalma görülmüştür. Bu durumun asıl nedeni Kiğı'nın etki bölgesinin sürekli azaltılması ve Kiğı kasabasında ticari hayatın sönükleşmesi sonucu yaşanan işsizlik ve 1984 yılından itibaren bölgede yaşanan terör olaylarına bağlı olarak da yoğunlaşan göç hareketidir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Kiğı'nın gelişmesi durmuş ve gerilemeye başlamıştır. Yörede yaşanan göç hareketinin önüne geçilebilmesi için bölgede güvenlik ortamının sağlanması ve iş olanaklarının artırılması gereklidir.

Kiğı, eğitim ve öğretim faaliyetleri bakımından iyi bir düzeyde değildir. Bu faaliyetlerin iyi bir düzeye getirilmesi gereklidir. Bu nedenle ilköğretimden başlanarak, orta ve yüksek öğretimin yeniden yapılandırılması eğitim ve öğretim faaliyetlerine önem verilmesi gerekmektedir.

Kiğı, ülkemizin geri kalmış yörelerinden biridir. Yöredeki kalkınmanın dengeli bir şekilde gerçekleşmesi için bireysel eğitim gereklidir. Bireysel eğitim olmadan, gelişme sağlanamayacağı gibi çevre sorunlarının da önüne geçilmesi de pek mümkün değildir.

Yöre ailelerinin eğitimine ağırlık verilerek çevre konusunda duyarlı hale getirilmelidir. Bunun için de her türlü basın ve yayın kuruluşlarından destek alınarak konferanslar düzenlenmeli, TV programları yapılmalıdır. Belediye çalışmalarına ağırlık verilerek yerleşmenin planlı gelişmesi sağlanmalı, bu doğrultuda park alanları oluşturularak, ağaçlandırma çalışmaları yapılmalıdır.

Araştırma sahasında verilmekte olan sağlık hizmetleri de tatmin edici bir düzeyde değildir. Kasabada sadece bir devlet hastanesi ve bir sağlık ocağı olup, bu hastane ve sağlık ocağı tıbbi malzeme ve personel eksikliği gibi nedenlerle sadece poliklinik hizmeti vermektedir. Bu nedenle ağır hastalar önce Bingöl şehrine daha sonra da büyük şehirlere sevk edilmektedir. Büyük oranda can ve mal kayıplarına neden olan bu durumun önlenmesi amacıyla tam teşekküllü ve modern bir hastaneye ihtiyaç vardır.

Kiğı'daki denetimler artırılarak plânlı konut alanlarının yapılması sağlanmalıdır. Özellikle eski ve yıkık konutlar görüntü kirliliği oluşturduğundan bu

evlerin yıkılması veya restore edilmesi gerekmektedir. Ayrıca kanalizasyon atık sularının akarsulara verilmesinin önlenmesi, bunun için belediyenin arıtma tesislerini kurması gereklidir.

Tarihi geçmişı Hurriler ve Urartulara kadar dayanan Kiğı'nın turizm potansiyelinin de yüksek olduğu bilinmektedir. Doğal ve tarihi turistik değerler bakımından zengin olan araştırma sahasında bu potansiyel kaynaklar harekete geçirilmelidir. Tarihi turistik değerler korumaya alınarak turizme kazandırılmalıdır. Kar yağışının fazla olduğu Kiğı ve çevresinde kış turizmi geliştirilmeli ve doğal ortamı henüz bozulmamış alanlarda eko-turizm etkinlikleri düzenlenmelidir.

Geri kalmış yörelerden biri olan Kiğı ve çevresinde karşılaşılan sorunlara çözümler getirildiği takdirde Kiğı'dan göçün önleneceği ve gelişeceği kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Y., (1995), Bingöl Tarihi T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
- AKKAN, E., (1971), “Bingöl’ün Yer Değiştirmesinde Rol Oynayan Jeomorfolojik Etkenler.” Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 3, Nisan 1971, Ankara. (s.38–44).
- ARINÇ, K., (1995), Geçmişteki Önemi Azalmış Kent Yerleşmelerine Bir Örnek: Bitlis. Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:1, Atatürk Üniv. K.K.E.F. Coğrafya Eğitimi Bölümü, Erzurum, (s.67–95).
- AVCI, S., (1992), “Türkiye’de Şehir ve Şehirli Nüfusun Dağılışı.” Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 28, İstanbul, (s.249–269).
- CUINET, V., (1892), La Turquie D’Asie. Geographie Administrative. Ernest Leroux, Editeur, Cilt:II, Paris.
- DOĞANAY, H., (1997), Türkiye Beşerî Coğrafyası, M.E.B. Yayınları: 2982. Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 877, Eğitim Dizisi: 10, İstanbul.
- DARKOT, B., (1993), İslam Ansiklopedisi Cilt: 2, M.E. Basımevi İstanbul, (s.627-628).
- DİE, 1935, 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Ankara.
- ERZEN, A., (1986), Doğu Anadolu ve Urartular. Türk Tarih Kurumu Yayınları. XX. Dizi-Sayı:8, Ankara.
- GÖNEY, S., (1984), Şehir Coğrafyası I. İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No:2274, Coğrafya Enst. Yay: 91, İstanbul.
- GÜRSOY, C.R., (1974), “Türkiye’nin Tabii Yolları.”Türk Coğrafya Dergisi, Yıl: XXII-XXIII, Sayı:26, Ankara.
- GÜNALTAY, Ş., (1946), Anadolu. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- HARRİS, C.D., (1945), “Şehirlerin Doğası” Son Yarım Yüzyıl İçinde Şehir Coğrafyası”. (Çev. KARABULUT, Y., 1999) Türkiye Coğrafyası, Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 7, Ankara, (s.121-145).
- HONIGMANN, E., (1970), Bizans Devletinin Doğu Sınırı. (trc. İŞILTAN, F.), İstanbul.
- HONIGMANN, E., (1990), G. Le Strange, The Londs of the Estern Caliphate, London (Anadolu’da İslam-Bizans Mücadelesi. (trc. UÇAR, Ş.), İstanbul.

- KALELİOĞLU, E., (1980), Şehir Coğrafyası Bakımından VAN. (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara.
- KARABORAN, H.H., (1989), “Şehir Coğrafyası ve Şehirselleşmeler.” Fırat Üniv. Dergisi, Sosyal Bilimler, Cilt: 3, Sayı: 1, Elazığ, (s.81–118).
- KAYA, F., (2002), Türkiye’de Yeri Değiştirilen Şehirlere Bir Örnek: Doğubayazıt. Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:7, Çizgi Kitabevi, Konya, (s.68–88).
- KOÇAK, A., (1976), Van Gölü ve Fırat Nehri Çevresinde Yaşayan Türkler. Ankara, s. 25.
- KONUĞU, E., (1987), Köroğlu’na Kadar Bingöl. Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No: 27, Akara.
- KÖSE, A., (1996), Fonksiyonel Özellikleri Yönünden İvrindi. Atatürk Üniversitesi Yay. No: 831, K.K.E. Fakültesi Yay. No: 74, Araştırma Serisi No: 16., Erzurum.
- KIRZIOĞLU, M.F., (1953), Kars Tarihi. Işık Matbaası, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, M.F., (1976), Osmanlıların Kafkas Ellerinin Fethi(1451-1590). Ankara.
- KÜÇÜK, C., (1977), Tanzimat Devrinde Erzurum’un Nüfus Durumu. İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi, Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul, (s.185–224).
- LYNC, H.F.B., (1901), Armania. Travels and Studies. London.
- ORAK, H., (1946) Türkiye Kılavuzu, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara.
- ÖZÇAĞLAR, A., (1997), Türkiye’de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar Şehirler). Ekol Yayınevi, Ankara.
- ÖZGÜÇ, N., (1976), “Şehirselleşmenin Gelişimi.”(J, Gottman’dan Çevri), İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No:80, İstanbul.
- POLANYALI SIMEON Seyahatnamesi(1608–1619), (Çevr. H. Andreyan), İstanbul.
- ŞAHİN, T.E., (1987), Erzincan Tarihi II. Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yay. No: 1, Erzincan.
- ŞESEDDİN SAMİ, (1888), Kamus-ul Alam. Kaşgar Meşriyet Cilt: 5, İstanbul.
- TOLUN-DENKER, B., (1977), Yerleşme Coğrafyası (Kır Yerleşmeleri) İstanbul Üniv. Yay. No:2275, Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 93, İstanbul.

- TONBUL, S., (1990), “Bingöl Ovası ve Çevresinin İklimi.” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, Elazığ, (s.347–374).
- TUNCEL, M., (1992), İslam Ansiklopedisi, “BİNGÖL” Maddesi, Cilt: 6, İstanbul.
- TUNCEL, M., (1977), “Türkiye’de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not”. İstanbul Üniv. Coğr. Enst. Dergisi, Sayı:20–21, İstanbul, (s.119–128).
- TUNCEL, M., (1991), Türkiye’de Yer Değiştiren Şehirler ve Gümüşhane Örneği. (Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu 13–17 Haziran 1990) Gümüşhane Valiliği, Ankara.
- TUNÇDİLEK, N., (1967), Türkiye İskan Coğrafyası, Kır İskânı. Yay. No: 1283, Coğrafya Enst. Yay. No:49, İstanbul.
- TURAN, O., (1971), Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat Yurdu. Umumi Seri No:10, İlmî Seri No:5, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., (1969), Sanayi Coğrafyası, İstanbul Üniv. Yay. No: 751, Coğrafya Enst. No: 22, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., (1973), Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar. İstanbul Üniv. Yay. No:1840, Coğrafya Enst. Yay. No:72, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E.,&ÖZGÜÇ, N., (1997), Beşerî Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekan). Çantay Kitabevi, İstanbul.
- YAZICI, H., (1998), Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan(Coğrafya). Önder Matbaacılık, Ankara, (s.265–309).
- YÜCEL, T., (1960), “Türkiye’de Şehirleşme Hareketleri.” Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:21, İstanbul. (s.31–44).
- YILMAZÇELİK, İ., (1995), XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840). Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi-Sayı: 21, Ankara.
- YİĞİTBAŞ, M.S., (1949), Kiğı ve Folkloru. Cemal Azmi Matbaası, İstanbul.